

ζουσιν· ὁ μὲν γὰρ ἀσχολῶν ἕνεκά τινος ἀσχολεῖ τέλος ὡς οὐχ ὑπάρχοντος, ἢ δ' εὐδαιμονία τέλος ἐστίν, ἣν οὐ μετὰ λύπης, ἀλλὰ μεθ' ἡδονῆς οἶονται πάντες εἶναι».

§ 7. Διαφόρους ὀνομασίας περὶ σχολείων καὶ νύξεις περὶ διατριβῆς ἢ σχολῆς φιλοσοφικῆς παρέχει ἡμῖν ὁ Πολυδεύκης (Θ', 41)· «πόλεως δ' αὐτῶν μέρη καὶ γραμματεῖα καὶ διδασκαλεῖα, ἃ καὶ παιδαγωγία καὶ φωλεοὺς ὠνόμαζον· ἐκάλουν δὲ τὸ διδασκαλεῖον καὶ χορὸν, ὅποτε καὶ τὸν διδάσκαλον χορηγὸν καὶ τὸ διδάσκειν χορηγεῖν, καὶ μάλιστα οἱ Δωριεῖς, ὡς Ἐπίχαρμος ἐν Ὀδυσσεὶ αὐτομόλῳ· ἐν δὲ Ἀρπαγαῖς χορηγεῖον καὶ διδασκαλεῖον ὠνόμασεν. Εἰ μέντοι τὸ διδασκαλεῖον καὶ διατριβὴν κατὰ τὴν τῶν πολλῶν χρῆσιν ἐθέλεις καλεῖν, ὅρα μὴ σε βιάζηται καὶ τὸ παρ' Αἰσχίνῃ «καὶ σεμνυνόμενον ἐν τῇ τῶν μεираκίων διατριβῇ»· ἐστὶ δὲ καὶ νόμος Ἀττικὸς κατὰ τῶν φιλοσοφούντων γραφεὶς, ὃν Σοφοκλῆς Ἀμφικλείδου Σουνιεὺς εἶπεν, ἐν ᾧ τινα κατ' αὐτῶν προειπὼν ἐπήγαγε μὴ ἐξεῖναι μηδενὶ τῶν σοφιστῶν διατριβὴν κατασκευάσασθαι». Ὅτι ἐνταῦθα ὀνομάζεται διατριβὴ σοφιστῶν, τοῦτο καλεῖται σχολῆ ἐν μαρτυρίαις ἄλλων συγγραφέων περὶ τοῦ αὐτοῦ γεγονότος. Ὡστε τὰ πρῶτα ἴχνη τῆς ἐν τοιαύτῃ σημασίᾳ χρήσεως τῆς λέξεως σχολῆ ἀναφαίνονται ἤδη κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα πρὸ Χριστοῦ. Διότι ἐν ἀκριβεστέραις μαρτυρίαις περὶ τοῦ μνησθέντος νόμου λέγεται περὶ τοῦ φιλοσόφου Θεοφράστου ὅτι «ἀπεδήμησεν ἐπ' ὀλίγον ἐκ τῶν Ἀθηναίων μετὰ πάντων τῶν λοιπῶν φιλοσόφων, Σοφοκλέους τοῦ Ἀμφικλείδου νόμον εἰσενεγκόντος, μηδένα τῶν φιλοσόφων σχολῆς ἀφηγεῖσθαι, ἂν μὴ τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ δόξη· εἰ δὲ μὴ, θάνατον εἶναι τὴν ζημίαν· ἀλλὰ αὐθις ἐπανῆλθεν εἰς νέωτα, Φελλίωνος τὸν Σοφοκλέα γραψαμένου παρανόμων, ὅτε καὶ τὸν νόμον μὲν ἄκυρον ἐποίησαν Ἀθηναῖοι, τὸν δὲ Σοφοκλέα πέντε ταλάντοις ἐζημίωσαν κάθοδόν τε τοῖς φιλοσόφοις ἐψηφίσαντο». Περὶ δὲ τοῦ Διογένους λέγεται ὅτι «δεινὸς ὢν κατασοβαρεύεσθαι τῶν ἄλλων τὴν μὲν Εὐακλείδου σχολὴν ἔλεγε χολήν, τὴν δὲ Πλάτωνος διατριβὴν κατατριβήν» (Διογ. Λαέρτ. Ε', 38 καὶ Σ', 24).

§ 8. Ὑπὸ εὐμενεστάτας περιστάσεις ἀνεπτύχθη ἡσχέσις τοῦ

μουσικοῦ καὶ τοῦ γυμναστοῦ, καθ' ὅσον ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἐξωτερικὴ θέσις αὐτῶν φαίνεται συμβαδίζουσα μετὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἐπαγγελμάτων αὐτῶν, ὥστε ἡ διδασκαλία αὐτῶν οὐδαμῶς ἀπέκλειεν οὐδὲ τὰ δυσχερέστερα μέρη τῆς τέχνης. Ἰδίως ὡς πρὸς τὴν γυμναστικὴν ἐξέλιπεν ἀρκούντως ἡ διάκρισις ἡ ὑπὸ τῆς γλώσσης μεταξὺ γυμναστοῦ καὶ παιδοτρίβου γινομένη. Κατ' ἀρχὰς ὁ μὲν γυμναστὴς ἐσήμαινε μᾶλλον τὸν εἰδήμονα καὶ ἐπιστήμονα αὐτοῦ τοῦ πράγματος, ὁ δὲ παιδοτρίβης τὸν τεχνικὸν καὶ ἔμπειρον διδάσκαλον τῆς νεότητος. Οὕτω κατὰ Γαληνὸν (π. Ὑγιείας Β', 12) «ὁ γυμναστὴς ἐπίσταται μὲν ἀπάντων γυμνασίων τὰς δυνάμεις... αὐτῆς μὲν τῆς ὕλης ἐκάστης τῶν τεχνῶν ἀπειρὸς ἐστὶν ὁ γυμναστὴς, ἢ γυμναστὴς ἐστὶν· εἰ δὲ ἀπαξ αὐτὴν θεάσαιτο, τὴν τε ποιότητα καὶ τὴν δύναμιν αὐτίκα γνωρίζει... εἴτ' οὖν ἐν ὅπλοις ἐθέλοι γυμνάζεσθαι τὸ τοιοῦτον μειράκιον, ὁ γυμναστὴς αὐτοῦ τὸν ἔμπειρότατον τῆς ὕλης τῶν ὀπλομαχικῶν ἐνεργειῶν παραλαβὼν ἀπάσας αὐτῷ δειχθῆναι κελεύσει. Ὁ δὲ παιδοτρίβης ἀπασῶν μὲν τῶν κατὰ παλαιστραν ἐνεργειῶν ἐπιστήμων ἐστίν, ὅτι δὲ ἐκάστη πέφυκε δρᾶν ἀγνοεῖ, ἀλλὰ ὁ γυμναστικὸς οὐκ ἀγνοήσει τὴν δύναμιν αὐτῆς»· διὸ καὶ παραβάλλεται οὗτος πρὸς μάγειρον· «ὁ γὰρ ἐπιστάμενος τὰ τε παλαισματα σύμπαντα καὶ τῶν τρίψεων ἀπάσας καλῶς ἐργάζεσθαι τὰς κατὰ μέρος ἐνεργείας, ἀνάλογόν ἐστι σιτοποιῶ καὶ μαγεῖρω καὶ οἰκοδόμῳ, δημιουργεῖν μὲν ἐπισταμένοις ἄρτους τε καὶ ὄψα καὶ οἰκίας, οὐ μὴν ἐπαίουςί γ' ὅτι τε τὸ χρηστὸν ἐν αὐτοῖς καὶ μὴ χρηστὸν, ἦντινά τε δύναμιν ἔχον ἕκαστον αὐτῶν ἐστὶ πρὸς ὑγίειαν». Ὁμοίως ἀλλαχοῦ παραβάλλεται ὁ παιδοτρίβης πρὸς τὸν διδάσκαλον τῆς σφαιριστικῆς, «κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ σφαιριστικὸς ἀπάσας μὲν ἐπίσταται τὰς τῆς σφαίρας βολὰς τε καὶ λήψεις, οὐ μὴν ἦντινά γε διάθεσιν ἐκάστη τῶ σώματι περιποιεῖ· οὕτω καὶ ὁ παιδοτρίβης»· καὶ ἀλλαχοῦ, «μυρία δὲ τοιαῦτα ἕτερα κατὰ παλαιστραν ἐστὶν εὐτονα γυμνάσια, περὶ ὧν ἀπάντων τὴν ἔμπειρίαν τε ἅμα καὶ τριβὴν ὁ παιδοτρίβης ἔχει ἕτερος δὲ τις ὧν ἔδε τοῦ γυμναστοῦ, καθάπερ ὁ μάγειρος τοῦ ἱατροῦ». Ἡ περὶ παιδοτρίβου γνώμη τοῦ Γαληνοῦ οὐδαμῶς ἀντίκειται τῇ

τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τοῦ αὐτοῦ. Ὁ πρῶτος σημαίνει διὰ τῶν ἐνεργειῶν τὴν ἐκτέλεσιν παντὸς εἴδους ἀσκήσεων, ὃ ἔστι πάντας τοὺς διαφόρους χειρισμούς, θέσεις, λαβάς, στροφάς κ. τ. τ., ἐφ' ὅσον γίνονται ὁραταὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς, ἐπομένως αὐτὸ δὴ τοῦτο, ὅπερ ὁ Ἀριστοτέλης καλεῖ ἔργα. Ὅθεν ὁ παιδοτρίβης γινώσκει παιδεύειν τοὺς παῖδας, ὅπως γένωνται ἐπιτήδειοι περὶ τὴν ἐκτέλεσιν ἐκάστης ἀσκήσεως, μὴ ἐξερευνήσας ἀκριβέστερον τὴν θεωρίαν καὶ τοὺς φυσιολογικοὺς σκοποὺς τῆς γυμναστικῆς· τοῦτο καταλαμβάνει μόνον ὁ γυμναστής, ὃς γινώσκει τὴν φύσιν καὶ δύνάμιν συμπάσης τῆς γυμναστικῆς ἐν πάσαις ταῖς σχέσεσιν αὐτῆς, ὡς ὁ Γαληνὸς συντόμως ἀποφαίνεται περὶ τούτου· « ἡ γυμναστικὴ τέχνη ἐστὶν ἐπιστήμη τοῖς ἐν πᾶσι γυμνασίοις δυνάμει ». Τὴν αὐτὴν γνώμην ἀποφαίνεται καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (Πολ Δ', 1)· « οἷον ἀσκήσις σώματι ποία τε καὶ ποίῳ συμφέρει καὶ τίς ἀρίστη (τῷ γὰρ κάλλιστα πεφυκότι καὶ κεχορηγημένῳ τὴν ἀρίστην ἀναγκαῖον ἀρμόττειν) καὶ τίς τοῖς πλείστοις μία πᾶσι· καὶ γὰρ ταῦτα τῆς γυμναστικῆς ». Ἐν τοῖς ἐπομένοις προσεγγίζει πως μᾶλλον τὸν παιδοτρίβην τῷ γυμναστῇ, ὃν ἀποκαλεῖ ἐνταῦθα γυμναστικόν, διότι λαλεῖ γενικῶς μὴ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὴν διαφορὰν ἀμφοτέρων. Νομίζει δηλαδὴ ὅτι ὁ μὴ ἐπιδιώκων ἀγωνιστικὴν ἐπιτηδειότητα, ἀθλητικὴν ἐπιδεξιότητα καὶ ἰκανότητα δύναται χάριν τῆς ὑγείας καὶ ἐπιβρώσεως τοῦ σώματος ἀσκεῖν τὰς γυμναστικὰς αὐτοῦ ἀσκήσεις καὶ ἐπιτυγχάνειν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ καὶ ἄνευ ἀμφοτέρων τῶν διδασκάλων. Οὕτω (Ἠθ. Νικ. Γ', 9, 15) λέγει· « ἔτι δὲ καὶ διαφέρουσιν αἱ καθ' ἕναστον παιδεῖαι τῶν κοινῶν, ὡς περ ἐπὶ ἰατρικῆς· καθόλου μὲν γὰρ τῷ πυρέττοντι συμφέρει ἡσυχία καὶ ἀσιτία, τινὲ δ' ἴσως οὐ, ὃ τε πυκτικὸς ἴσως οὐ πᾶσι τὴν αὐτὴν μάχην περιτίθησιν. Ἐξακριβοῦσθαι δὴ δόξειεν ἂν μᾶλλον τὸ καθ' ἕναστον ἰδίας τῆς ἐπιμελείας γινομένης· μᾶλλον γὰρ τοῦ προσφόρου τυγχάνει ἕκαστος· ἀλλ' ἐπιμεληθείη μὲν ἀρίστα καθ' ἑν καὶ ἰατρός· καὶ γυμναστής καὶ πᾶς ἄλλος ὁ τοῦ καθόλου εἰδὼς ὅτι πᾶσιν ἢ τοῖς τοιοῖσδε· τοῦ κοινοῦ γὰρ αἱ ἐπιστῆμαι λέγονται τε καὶ εἰσίν ». Τὴν ὑποδειχθεῖσαν διαφορὰν ἀμφοτέρων δύναται ἤδη παραστῆ-

σαί πως και ἡ ἔτυμολογία ἀμφοτέρων τῶν ὀνομασιῶν. Διότι τὸ τρίβειν ὑποδεικνύει ἤδη τὴν στοιχειώδη διδασκαλίαν τῶν παιδων, πρὸς ἣν κατ' ἀρχὰς ἦν προωρισμένος ὁ παιδοτρίβης. Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τοῦ καθόλου τρόπου καὶ τῆς ὑπὸ θεωρητικῶν ἀρχῶν ὀδηγουμένης μεθόδου γυμναστοῦ παρέχει ἡμῖν ὁ παρ' Αἰλιανῶ (Ποικ. Ἰστ. Β', 6) Ἰπτόμαχος ὁ γυμναστής, ὃς «ἐπεὶ πάλαισμά τι ὁ ἀθλητῆς ὁ ὑπ' αὐτῷ γυμναζόμενος ἐπάλασεν, εἶτα ὁ πᾶς ὄχλος ὁ περιστῶς ἐξεβόησε, καθίκετο αὐτοῦ τῆ ῥάβδῳ καὶ εἶπεν, ἀλλὰ σύ γε κακῶς καὶ οὐχ ὡς ἐχρῆν ἐποίησας, ὅπερ ἐχρῆν ἄμεινον γενέσθαι· οὐ γὰρ ἂν ἐπήνεσαν οὗτοι τεχνικόν σε δρᾶσαντά τι· αἰνιττόμενος ὅτι τοὺς εὖ καὶ καλῶς ἕκαστα δρωμένων οὐ τοῖς πολλοῖς, ἀλλὰ τοῖς ἔχουσι νοῦν θεωρητικόν τῶν δρωμένων ἀρέσκειν δεῖ». Πολλοὶ τῶν γυμναστῶν ἀνεδείχθησαν καὶ συγγραφεῖς θεωρητικοί, ὡς ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας γυμναστής Θέων, ὃς ἐφαντάζετο εἶναι σοφώτερος καὶ τοῦ Ἰπποκράτους καὶ ἐπειράθη ἀνασκευάσαι αὐτὸν ἐν τῇ περὶ τρίψεων θεωρίᾳ. Περὶ τούτου πραγματεύεται ἐν ἐκτάσει ὁ Γαληνὸς (π. Ὑγ. Β', 3, 4, i) καὶ παρατηρεῖ συγχρόνως ὅτι, καίτοι μὴ σπουδάσας ἐκ νεότητος τὰ βιβλία τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ γενόμενος κατ' ἀρχὰς ἀθλητῆς, ἀλλ' ὅμως μετὰ ταῦτα ἐγκατέλιπε τοῦτο τὸ ἔργον καὶ ἐτρέπη εἰς τὴν γυμναστικὴν τέχνην ὡς διδάσκαλος αὐτῆς καὶ ἦν εἰς τῶν γραψάντων ὑγιεινᾶς πραγματείας ἰατρῶν τε καὶ γυμναστῶν καὶ ἀνῆκεν εἰς τοὺς νεωτέρους γυμναστάς, οἱ ἔγραφαν πολλὰς διαφορὰς τρίψεων. Ὁ Γαληνὸς καίτοι πολλάκις ἀνασκευάζων αὐτόν, ἀποδέχεται αὐτὸν οὐδενὸς ἧττον τῶν ἀρίστων γυμναστῶν. Ἀλλ' ἐν ᾧ κατ' Ἀριστοτέλη καὶ τοὺς ἀρχαιοτέρους διακρίνετο ὁ παιδοτρίβης ὡς ἀντίθετον τοῦ γυμναστοῦ, πολλάκις συγχέεται μετὰ τούτου καὶ πολλάκις διακρίνεται ἀντιστρόφως. Οὕτως ὁ Ἰσοκράτης (π. Ἀντιδ. 181) καλεῖ τὴν γυμναστικὴν μέρος τῆς παιδοτριβικῆς. Ἐπειτα παρετηρήθη ὅτι ἐπὶ ἀγωνιστικῶν ἐπιγραφῶν εὔρηται μόνον ἡ λέξις παιδοτρίβης, καὶ ἐν μεταγενεστέραις καὶ ὁ ἀλείπτης, εἰ καὶ ὁ Πολυδεύκης (Γ', 154 ἢ Ζ', 17) παρατηρεῖ ὅτι ὁ ἀλείπτης ἀδόκιμον, καλῶν τὸν ἐφεττηκότα τῆς ἀσκήσεως παιδοτρίβην καὶ γυμναστήν· «τέχνη δ' ἐπ'

ἀνθρώποις παιδοτρίβαι καὶ γυμνασταὶ καὶ οἰσώμασκούοντες· τάτ-
 τεται μὲν ἢ κλήσις ἐπὶ τῶν ἀσκουμένων, οὐδὲν δ' ἂν αὐτὴν κω-
 λυοὶ καὶ ἐπὶ τῶν ἀσκούντων τετάχθαι· τοῦ δὲ ἀλείπτου οὐκ ὄντος
 ἐν χρήσει, ἀλείπτριαν εἰρήκασιν οἱ μέσοι κωμικοὶ καὶ Λυσίας
 ἐν τῷ ὑπὲρ Διοφάντου περὶ χωρίου. Ἄμφιδος δὲ καὶ δράμα ἐστὶν
 Ἐλείπτρια» (Z, 17). Ἄλλὰ παρὰ τὴν φητὴν παρατήρησιν τοῦ
 Πολυδεύκου περὶ τῆς λέξεως ἀλείπτῃς ὡς ἀδοκίμου, αὕτη
 ἀπαντᾷ καὶ ἐν ἐπιγραφαῖς καὶ ἐν συγγράμμασιν ὡς συνώνυμος
 τοῦ γυμναστοῦ. Τὴν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀλείπτου καὶ τὰ
 ἔργα αὐτοῦ καταδεικνύει ὁ Πλούταρχος (Υγ. Παρ. 13)· «ὅτι
 ἰσχύειν δίδωσι τὸ πνεῦμα, δηλοῦσιν οἱ ἀλείπται, τοὺς ἀθλητὰς
 κελεύοντες ἀντερείδειν ταῖς τρίψεσι καὶ παρεγκύπτειν, τηροῦντας
 αἰεὶ τὰ πλασσόμενα μέρη καὶ ψηλαφώμενα τοῦ σώματος». Ἐπὶ
 τέλους καὶ ἡ ἀπλῆ ἐκπαίδευσις τῆς νεολαίας τοσοῦτον μετέπεσε
 κατὰ μικρὸν εἰς πραγματικὴν ἀθλητικὴν ἄσκησιν, ὥστε ὁ αὐτὸς
 διδάσκαλος ὤφειλε συνδυάζειν ἀμφοτέρας ταύτας τὰς ιδιότητες
 τοῦ τε γυμναστοῦ καὶ τοῦ παιδοτρίβου.

§ 9. Ἄφ' ἐτέρου ὁμοῦ οὐδαμῶς ἀναιρετέα ἡ μεταξὺ πα-
 λαίστρας καὶ γυμνασίου διάκρισις, ἣ καὶ παρὰ πᾶσαν τὴν
 μεταγενεστέραν συνάφειαν τούτων τῶν ἰδρυμάτων διαμένει λίαν
 χαρακτηριστικὴ. Καὶ περὶ τοιαύτης μὲν διακρίσεως τῶν δύο
 ὄρων πάντες συμφωνοῦσιν. Ἄλλ' ἐν τίνι ἰδίως συνίσταται αὕτη,
 περὶ τούτου διαφωνοῦσιν οἱ ἀρχαιολογοῦντες. Ἰδίως μετὰ πολ-
 λῆς ἀκριβολογίας, ἀλλὰ κατ' ἀντιθέτους τάσεις, ἐνέκυψαν εἰς
 τοῦτο τὸ ζήτημα ὁ Krause καὶ ὁ Becker. Καὶ ὁ μὲν Krause
 (Gymn. u. Agon. σ. 117 κ. ε.) ἀποφαίνεται ὅτι «οἱ ἀκριβοῦς
 παραβολῆς τῶν περὶ γυμνασίων καὶ παλαίστρων σπουδαιοτάτων
 χωρίων τῶν ἀρχαίων συγγραφέων εὐκόλως πείθεται τις, ὅτι ἀδύ-
 νατον μὲν ἐκφέρειν γνώμην καθόλου διακριτικὴν καὶ ἰσχύουσαν
 περὶ πάντων τῶν χρόνων καὶ περὶ πασῶν τῶν πόλεων τῆς Ἑλ-
 λάδος, διότι ἐναντίον ταύτης εὐρίσκονται αἰετοτε ἀντιφάσεις,
 ἀλλ' ὅτι ἡ ἀκόλουθος διάκρισις ἐπιβεβαιούται ὑπὸ τῶν πλείστων
 μαρτυριῶν καὶ δύναται θεωρηθῆναι ὡς πιθανωτάτη. Ἡ παλαί-
 στρα ἦν προσδιωρισμένη κατ' ἀρχάς, ἐξ ὅτου ἀπετέλει αὐτοτελεῆ

τόπον ἀσκήσεως, πρὸ πάντων πρὸς τὰς ἀσκήσεις τῶν παίδων, ἐνίοτε δὲ καὶ τῶν νεανιῶν ἢ μειρακίων ἐν γένει. Οὕτω τὸ χωρίον τοῦ Πλάτωνος (Γοργ., σ. 456, e) «ἐάν τις εἰς παλαιστραν φοιτήσας, εὖ ἔχων τὸ σῶμα καὶ πυκτικὸς γενόμενος, ἔπειτα τὸν πατέρα τύπτη καὶ τὴν μητέρα ἢ ἄλλον τινὰ τῶν οικείων ἢ τῶν φίλων, οὐ τούτου ἕνεκα δεῖ τοὺς παιδοτρίβας καὶ τοὺς ἐν τοῖς ὄπλοις διδάσκοντας μάχεσθαι μισεῖν τε καὶ ἐκβάλλειν ἐκ τῶν πόλεων δεῖ» δύναται ἀναφέρεσθαι ἐν γένει εἰς τε τοὺς παῖδας καὶ τοὺς νεανίας. Ὁ Πλούταρχος (Ἔρ. 2) λέγει περὶ μειρακίου τινὸς γυμναζομένου ἐν τῇ παλαιστρᾷ, ζητουμένου πρὸς γάμον ὑπὸ ἐρώσεως γυναικὸς καὶ βία ἀπαγομένου ἀπὸ τῆς εἰς τὴν παλαιστραν ὁδοῦ, ἀλλὰ χαρακτηρίζει αὐτὸ ὡς «μειράκιον ἐκ χλαμύδας, ἔτι παιδαγωγεῖσθαι δυνάμενον». Ὑπὸ τὰς αὐτάς δὲ περιστάσεις ὁ αὐτὸς ἀναφέρει ἀλλαχοῦ γυμνασιάρχους καὶ γυμνάσιον ὡς τόπον ἀσκήσεως. Ἀλλὰ τοῦτο ἀνήκει ἤδη εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, καθ' οὓς πολλάκις γυμνάσιον καὶ παλαιστρα τίθενται μετὰ τῆς αὐτῆς σημασίας. Τοῦλάχιστον ἐν Ἀθήναις ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ Σόλωνος αἱ παλαιστραι μόνον ἐν σχέσει πρὸς τοὺς παῖδας (Αἰσχ. κ. Τιμ. 10· «ὁ νομοθέτης... διαρρήδη ἀποδείκνυσι πρῶτον μὲν ἦν ὥραν προσήκει ἵνα τὸν παῖδα τὸν ἐλεύθερον εἰς τὸ διδασκαλεῖον, ἔπειτα μετὰ πόσων παίδων εἰσιέναι καὶ ὀπηγίξ' ἀπιέναι καὶ τοὺς διδασκάλους τὰ διδασκαλεῖα καὶ τοὺς παιδοτρίβας τὰς παλαιστρας ἀνοίγειν μὲν ἀπαγορεύει μὴ πρότερον πρὶν ἂν ἥλιος ἀνίσχη, κλείειν δὲ προστάττει πρὸ ἡλίου δεδυκότος» καὶ κατ' αὐτὸν τὸν νόμον «οἱ τῶν παίδων διδασκαλοὶ ἀνοιγέτωσαν μὲν τὰ διδασκαλεῖα μὴ πρότερον ἡλίου ἀνιόντος, κλειέτωσαν δὲ πρὸ ἡλίου δύνοντος· καὶ μὴ ἐξέστω τοῖς ὑπὲρ τὴν τῶν παίδων ἡλικίαν οὓσιν εἰσιέναι τῶν παίδων ἔνδον ὄντων, ἐὰν μὴ υἱὸς διδασκάλου ἢ ἀδελφὸς ἢ θυγατρὸς ἀνὴρ· ἐὰν δὲ τις παρὰ ταῦτ' εἰσῆ, θανάτῳ ζημιούσθω· καὶ οἱ γυμνασιάρχαι τοῖς Ἑρμαίοις μὴ ἐάτωσαν συγκαθιέναι μηδένα τῶν ἐν ἡλικία τρόπῳ μηδενί· ἐὰν δὲ ἐπιτρέπη καὶ μὴ ἐξείργῃ τοῦ γυμνασίου, ἔνοχος ἔστω ὁ γυμνασιάρχης τῷ τῆς ἐλευθέρων φθορᾷ νόμῳ». Ὁ Πλάτων διηγεῖται, πῶς ὁ Σωκράτης, θέλων μεταδῆναι ἐκ

τῆς Ἀκαδημίας εἰς τὸ Λύκειον, ἄγεται ὑπὸ τοῦ Ἱπποθάλου εἰς νεόδμητον παλαίστραν, ἐν ᾗ ἐδίδασκεν ὁ Μίκκος ὁ σοφιστής. Ἐνταῦθα ἦσαν ἀναμειγμένοι ἐν ταύτῳ νεανίσκοι καὶ παῖδες, ἐπειδὴ ἤγοντο τὰ Ἑρμαῖα, ἐν οἷς ἦν συγκεχωρημένον τοῦτο· «εἰσελθόντες δέ, λέγει, κατελάβομεν αὐτόθι τεθυκότας τε τοὺς παῖδας καὶ τὰ περὶ τὰ ἱερεῖα σχεδόν τι ἤδη πεποιημένα, ἀστραγαλίζοντάς τε δὴ καὶ κεκοσμημένους ἅπαντας· οἱ μὲν οὖν πολλοὶ ἐν τῇ αὐλῇ ἔπαιζον ἔξω, οἱ δέ τινες τοῦ ἀποδυτηρίου ἐν γωνίᾳ ἤρτιαζον ἀστραγάλοις καμπόλλοις ἐκ φορμίσκων τινῶν προαιρούμενοι» (Λύκ. σ. 206 e). Ἐνταῦθα δυνατόν συμπερᾶναι ἐκ τούτου ἤδη, ὅτι οἱ παῖδες ἤγον τὰ Ἑρμαῖα ἐν τῇ νέᾳ παλαίστρᾳ καὶ προσέφερον αὐτόθι τὰς θυσίας αὐτῶν, ὅτι ἡ παλαίστρα ἦν κατ' ἐξοχὴν ὁ τόπος τῆς ἀσκήσεως καὶ διατριβῆς τῶν παιδῶν. Καὶ ὁ Αἰσχίνης παρατηρεῖ ῥητῶς ὅτι τὰ Ἑρμαῖα ἐτελοῦντο ὑπὸ τῶν παιδῶν ἐν ταῖς παλαίστραις. Οὕτως ὁ Πλάτων εἰσάγει τοὺς παῖδας παίζοντας ἐν τῇ παλαίστρᾳ τὴν διὰ γραμμῆς παιδιὰν τὴν καὶ διελκυστίνδα λεγομένην· «λελήθαμεν ἀμφοτέρων εἰς τὸ μέσον πεπτωκότες καὶ ἂν μὴ πῆ ἀμυνόμενοι διαφύγωμεν, δίκην δώσομεν ὥσπερ οἱ ἐν ταῖς παλαίστραις διὰ γραμμῆς παίζοντες, ὅταν ὑπ' ἀμφοτέρων ληφθέντες ἔλκωνται εἰς τάναντία». Ὁ Ξενοφῶν, παραβάλλων τὴν ἀνατροφήν τῶν Σπαρτιατῶν μετὰ τῆς ἐν ἄλλαις ἐλληνικαῖς πόλεσι μνημονεύει ὅτι ἐν ταύταις οἱ παῖδες, ἅμα ἀρχομένης τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν, πέμπονται εἰς διδασκάλου, ὅπως ἐκμάθωσι τὴν ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν καὶ τὴν μουσικὴν καὶ ἀσκῶνται τὰς ἐν τῇ παλαίστρᾳ ἀσκήσεις· «τῶν ἄλλων Ἑλλήνων οἱ φάσκοντες κάλλιστα τοὺς υἱεὶς παιδεύειν, ἐπειδὴν τάχιστα αὐτοῖς οἱ παῖδες τὰ λεγόμενα ξυγιῶσιν, εὐθύς μὲν ἐπ' αὐτοῖς παιδαγωγούς θεράποντας ἐπιστάσιν, εὐθύς δὲ πέμπουσιν εἰς διδασκάλων μαθησομένους καὶ γράμματα καὶ μουσικὴν καὶ τὰ ἐν παλαίστρᾳ» (Λακ. Πολ. 2, 1). Παρ' Ἀριστοφάνει ὁ χορὸς παρατηρεῖ πρὸς τοὺς θεατὰς ἐν τῇ παραβάσει ὅτι «πρότερον οὐχὶ παλαίστρας περινοστῶν παῖδας ἐπειρων» (Εἰρ. 762). Ὁ Σωκράτης εὕρισκε ἐν τῇ παλαίστρᾳ τοῦ Ταυρέου τῇ κειμένῃ καταντικρὺ τοῦ τῆς βασιλικῆς στοᾶς ἱεροῦ

τὸν καλὸν Χαρμίδην θεώμενον τοὺς παῖδας (Χαρμ. σ. 154 σ). Ὁ Θεόφραστος εἰσάγει τὸν λόγον ἐρχόμενον εἰς τὰς σχολὰς καὶ παλαιστράς καὶ ἐκεῖ λαλοῦντα μετὰ τῶν διδασκάλων καὶ παιδοτριβῶν καὶ οὕτως ἀπασχολοῦντα τοὺς παῖδας ἀπὸ τῆς σπουδῆς (Χαρ. 7)· «ὁ δὲ λόγος... δεινὸς καὶ εἰς τὰ διδασκαλεῖα καὶ εἰς τὰς παλαιστράς εἰσιὼν κωλύειν τοὺς παῖδας προμανθάνειν, τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα προσλαλῶν τοῖς παιδοτρίβαις καὶ διδασκάλοις». Ὁ Πλούταρχος διηγεῖται ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης, παῖς ὢν, ἀπέκτεινέ τινα τῶν ἀκολουθούντων ἕνεκα τοῦ κάλλους «ἐν τῇ Σιβυρτίου παλαιστρᾷ ξύλων πατάξας», εἰ καὶ ἐπάγει ὅτι «τούτοις οὐκ ἄξιον ἴσως πιστεῦειν, ἄγε λοιδορεῖσθαι τις αὐτῶ δι' ἔχθραν ὁμολογῶν εἶπεν», διότι ταῦτα ἦσαν γεγραμμένα ἐν ταῖς Ἀντιφῶντος λοιδορίαις. Περὶ τῶν νομοθετῶν τῶν Βοιωτῶν λέγει (Πελοπ. 9) ὅτι «λαμπρὸν τὸν ἔρωτα ταῖς παλαιστραῖς ἐνεθρέψαντο, συγκεραννύντες τὰ ἤθη τῶν νέων», ἐνθα τοῦλάχιστον ἡ λέξις ἐνεθρέψαντο φαίνεται ὑποδηλοῦσα τὴν πρωῒμωτάτην νεανικὴν ἡλικίαν. Ὁ αὐτὸς (Ἄρατ. 6) φαίνεται ὅτι ἀναφέρει τὴν παλαιστράν ὡς μέρος τοῦ γυμνασίου, διότι ἐκεῖ μνημονεύονται οἱ γυμναζόμενοι νεανίσκοι· «εἶτ' ἀλειψάμενος ἐν τῷ γυμνασίῳ καὶ παραλαβὼν τινας ἐκ τῆς παλαιστράς τῶν εἰωθότων πίνειν καὶ ῥαθυμεῖν μετ' αὐτοῦ νεανίσκων, ἀπῆρεν οἴκαδε». Ὁ αὐτὸς ἀναφέρει ὅτι ὁ Λάκων ἀρμοστής Ἀριστόδημος ἀπήγαγε παῖδα ἐκ τῆς παλαιστράς ἐν Ὠρεῶν· ἔτι δὲ παρατηρεῖ ὅτι οἱ παῖδες ὠρχοῦντο τὴν πυρρίχην ἐν τῇ παλαιστρᾷ. Ὁ Λίλιανός λέγει ὅτι Λεωπρέπης ὁ Κεῖος ὁ τοῦ Σιμωνίδου πατήρ, ἔτυχέ ποτε ἐν παλαιστρᾷ καθήμενος· εἶτα μειράκια πρὸς ἀλλήλους οἰκείως διακείμενα ἤρετο τὸν ἄνδρα, πῶς ἂν αὐτοῖς ἢ φιλία διαμένοι μάλιστα». (Ποικ. Ἰστ. Δ', 24). Διογένης ὁ Σινωπεὺς ἐπεθύμει, ὅπως οἱ ἐμπειπιστευμένοι αὐτῷ παῖδες Ξενιάδου τοῦ Κορινθίου μὴ παιδευθῶσιν ὑπὲρ τῶν παιδοτριβῶν ἐν τῇ παλαιστρᾷ ἀθλητικῶς, ἀλλ' ἐπέτρεπεν αὐτοῖς τὸ ἀσκεῖσθαι περὶ τὴν γυμναστικὴν ἐπὶ τοσοῦτον, ἐφ' ὅσον ἐπετυγχάνετο δι' αὐτῆς ὑγεία καὶ εὐθαλὲς χρῶμα. Οἱ Κροτωνιάται εἰσήγαγόν ποτε τὸν Ξεῖξιν εἰς τὴν παλαιστράν καὶ ἐπέδειξαν αὐτῷ ἐνταῦθα πολλοὺς παῖδας

διακρινομένους ἐπὶ ἀνδρικῷ κάλλει. (Cic. de Invent. II, 1, 2). Σαφέστατα δηλοῦται ἡ μεταξὺ γυμνασίου καὶ παλαιστρας διαφορὰ ὑπὸ Θεοκρίτου, εἰσάγοντος τὸν Δέλφιν καὶ Εὐδάμιππον, δύο μειράκια ἢ νεανίσκους, ἐρχομένους ἐκ τοῦ γυμνασίου, ἐνθα ἀμφοτέροι ἦσαν ἐνησχολημένοι περὶ γυμναστικὰς ἀσκήσεις, ἔπειτα δὲ τὸν Δέλφιν τῶν παιδικῶν προσταλαιπωροῦντα ἀπερχόμενον εἰς τὴν παλαιστραν τοῦ Τιμαγῆτου, οὐχὶ ἵνα γυμνασθῇ αὐτὸς ἐκεῖ, ἀλλ' ἵνα διαμείνῃ αὐτόθι ὡς θεατῆς τῶν γυμναζομένων παιδῶν· «τῆναι δέ οἱ ἀδύ καθῆσθαι». Ὁ Ἡσύχιος ἐξηγεῖται τὴν παλαιστραν ὡς τὸν τόπον, «ὅπου οἱ παῖδες ἀλείφονται», ἤτοι ἀσχολοῦνται περὶ τὴν γυμναστικὴν. Ὁ Γαληνὸς λέγει περὶ τῆς παλαιστρας ὅτι ἐν αὐτῇ «γυμνάζουσι τοὺς παῖδας» (Υγιειν. Β, 17). Ὁ Στατίος ὀνομάζει τὰς παλαιστρας τῶν παιδῶν ἀλυσσοειδεῖς (catenatas)· αὕτη δὲ ἡ ὀνομασία κατὰ τινὰς μὲν δηλοῖ τὸν ἀλυσσοειδῆ σύνδεσμον τῶν παλαιόντων, κατὰ τινὰς δὲ ὀρθότερον ἠδύνατο ἀναφέρεσθαι εἰς τὸν ἐπὶ Στατίου ἴσως ἐνιαχοῦ συνήθη περιορισμὸν τμημάτων τινῶν ἐν τῇ παλαιστρᾷ ἴσως πρὸς ἀποχωρισμὸν τῶν ἐν διαφόροις ἁγωνίσμασι γυμναζομένων*) Ἐκ πάντων τούτων τῶν χωρίων, ἐπάγει ὁ Krause, γίνεται δῆλον ὅτι ἡ παλαιστρα ἦν κυρίως τόπος τῆς ἀσκήσεως τῶν παιδῶν κατ' ἐξοχὴν μάλιστα ἐν Ἀθήναις. Ἐκεῖ ἤδη ἡ μέριμνα τῆς προφυλάξεως τῶν παιδῶν ἀπὸ τῆς προαγωγείας μαρτυρεῖ ὅτι οὐδαμῶς ἐπετρέπετο τοῖς ἀθληταῖς ἢ εἰς τὰς παλαιστρας εἰσοδος. Τοῦναντίον ἐκ τῶν τοῦ Ἀριστοφάνους λέξεων ἠδύνατό τις συμπερᾶναι, ὅτι εἰς τούτους τοὺς τόπους τῶν ἀσκήσεων ἐφοίτων καὶ νεανίσκοι, ἐφ' ὅσον οὗτος θρηνεῖ τὰ διεφθαρμένα ἦθη τῶν χρόνων αὐτοῦ, καθ' οὓς οὐχὶ μόνον αἱ παλαιστραι, ἀλλὰ καὶ τὰ θερμά λουτρά ἦσαν πλήρη λέλων νεανίσκων (Ἀριστ. Νεφ. 1052)

*) Stat. II. 1, 114 «sive catenatis curvatus membra palaestris staret etc. Ὅτι δὲ ὁ Faber παρατηρεῖ περὶ τῆς ἐκφράσεως τοῦ Στατίου «tametsi al lineas illas, quibus perducebatur scamina stadii — non inepte quisquam catenatarum palaestrarum vocabulum retulerit», ἀναφέρεται εἰς τὸ σκάμμα τοῦ σταδίου μὲν ἔχοντος τὸ κοινὸν πρὸς τὰς παλαιστρας.

«ταῦτ' ἐστί, λέγει ὁ Δίκαιος λόγος, ταῦτ' ἐκεῖνα, ἃ τῶν νεανίσκων αἰεὶ δ' ἡμέρας λαλούντων πλήρες τὸ βαλανεῖον ποιεῖ, κενῶς δὲ τὰς παλαιστρας». Καὶ ὁ Αἰσχίνης (κ. Κτησ. § 246) λέγων, «εὖ γὰρ ἴστε ὅτι οὐχ αἱ παλαιστραι οὐδὲ τὰ διδασκαλεῖα οὐδ' ἡ μουσικὴ μόνον παιδεύει τοὺς νεωτέρους, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον τὰ δημόσια κηρύγματα» ἐκλαμβάνει τὰς παλαιστρας ἐν εὐρυτέρᾳ σημασίᾳ, ἀλλὰ συνδεδεμένα μετὰ τῶν διδασκαλείων, ἐξ οὗ ἤδη καταφαίνεται ἡ τῆς παιδικῆς κατ' ἐξοχὴν ἡλικίας ὑποδήλωσις. Καὶ ἡ παρὰ Λιβανίῳ (ὕ. ὀρχ. σ. 382) συνάφεια τῶν λέξεων παλαιστραι καὶ γράμματα, οἷς οἱ νέοι ἔνεμον ἤττονα σπουδὴν ἢ ἄλλοις τισίν, ὑποδεικνύει πολὺ μικρὰν ἡλικίαν. Ἄλλ' ἐν τῷ προμνησθέντι χωρίῳ τοῦ Ἀριστοφάνους εὐκόλως ἠδύνατο ἡ τῆς παλαιστρας πρὸς τὸ βαλανεῖον ἐντονωτέρα ἀντίθεσις προτρέψαι αὐτόν, ὅπως προτιμήσῃ τοῦ γυμνασίου ἐκείνην τὴν ὀνομασίαν, ἢ ἠδύνατο παραστῆσαι ἐκείνην ὡς γενικὴν ἔννοιαν, ὡς ὁ Πλάτων ἐν τῇ πολιτείᾳ αὐτοῦ, ἔνθα εἰσάγει νέας καὶ πρεσβύτιδας γυναῖκας κοινῶς μετὰ τῶν ἀνδρῶν γυμναζομένας, ἐκείνας μὲν μεταφέρει εἰς τὴν παλαιστραν, τοὺς δὲ ἐρρύτιδωμένους γέροντας, οἷς ἡ γυμναστικὴ οὐκέτι ἀρμόζει, εἰς τὰ γυμνάσια (Πολιτ. σ. 452 b) «τί γελοιότατον αὐτῶν ὄραξ; ἢ δήλα δὴ ὅτι γυμνὰς τὰς γυναῖκας ἐν ταῖς παλαιστραις γυμναζομένας μετὰ τῶν ἀνδρῶν, οὐ μόνον τὰς νέας, ἀλλὰ καὶ ἤδη τὰς πρεσβυτέρας, ὥσπερ τοὺς γέροντας ἐν τοῖς γυμνασίοις, ὅταν ῥυσοὶ καὶ μὴ ἠδεῖς τὴν ὄψιν ὁμοῦ φιλογυμναστῶσιν;» Ὡσαύτως Κορνήλιος ὁ Νέπωσ περὶ Ἑπαμεινώνδα (κεφ. 2) λέγει ὅτι γενόμενος ἔφηβος ἤρξατο ἀσχολεῖσθαι περὶ τὴν παλαιστραν. Ἄλλ' ὁ Πλάτων ἐν τῷ προμνησθέντι χωρίῳ λαλεῖ περὶ μὴ ὑφισταμένου ἔθους καὶ ἐπετρέπετο αὐτῷ παραστῆσαι τὰς ἰδέας αὐτοῦ κατὰ τὸ δοκοῦν καὶ ὑποδείξαι τόπους ἀσκήσεως ἐν γένει. Ὅτι δὲ ἐν τῇ λέξει παλαιστρα καταφαίνεται σαφέστερον ἢ ἔννοια τοῦ τόπου τῆς σωμαστικῆς, μαρτυρεῖ ὁ αὐτὸς φιλόσοφος, μεταχειριζόμενος ἐκείνην περὶ γυμναστικῆς ἐν στενοτέρᾳ σημασίᾳ καὶ κατ' ἀντίθεσιν τῆς ὀρχηστικῆς (Νομ. Ζ, d, e) «τῆς μὲν περὶ παλαιστραν δυνάμει τὸ μέχρι δεῦρο ἡμῖν εἰρήσθω· περὶ δὲ τῆς ἄλλης κινήσεως πάντος τοῦ

σώματος, ἥς τὸ πλεῖστον μέρος ὄρχησθ' ἴν' αὖ τις προσαγορεύων ὀρθῶς ἂν φθέγγοιτο». Ὀλίγην σημασίαν ἀποδοτέον ταῖς λέξεσι τοῦ Πλαύτου ἐν τινὶ δράματι πεποιημένῳ κατὰ τὸ Δις ἐξαπατῶν τοῦ Μενάνδρου καὶ ὑπαινικτομένῳ κατὰ μέγιστον μέρος τὰς Ἀθήνας *) διότι ὡς εἰσάγει ἐνταῦθα προσερχομένους εἰς τὴν παλαίστραν παρὰ τὸν νόμον τοῦ Σόλωνος, οὕτως οὐδεμίαν ἀκρίβειαν δυνάμεθα προσδοκᾶν παρ' αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸν προσδιορισμὸν τῶν διαφορῶν τόπων τῶν ἀσκήσεων καὶ τῆς διαφορῆς ἡλικίας τῶν ἐν αὐτῷ γυμναζομένων. Πασῶν δὲ τούτων τῶν μαρτυριῶν ἀχωριστέον, ὡς ἤδη παρετηρήθη, ἐκείνας τὰς μνείας τῶν γυμνασίων τὰς ἀποβλεπούσας οὐχὶ πρὸς ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν, ἀλλὰ μόνον πρὸς δήλωσιν τῆς γενικῆς ἐννοίας. Ὁ Εὐριπίδης ὀνομάζει πολλαχοῦ τὰ γυμναστήρια τῶν ἀρχαίων ἡρωϊκῶν χρόνων ὅτε μὲν γυμνάσια, ὅτε δὲ παλαίστρας ἄνευ ἐπαισθητῆς διαφορᾶς. Οὕτως ἡ Ἥλέκτρα (527 κ. ἐ.) πρὸς τὸν πρέσβυν εἰπόντα ὅτι εἶδε « ξανθῆς χαίτης βοστρύχους κεκαρμένους », παρατηρεῖ « ἔπειτα χαίτης πῶς συνοίσεται πλόκος; ὁ μὲν παλαίστρας ἀνδρὸς εὐγενοῦς τραφεῖς, ὁ δὲ κτενισμοῖς θῆλυς »· ὁ δὲ Πολυνεΐκης (Φοιν. 370) λέγει ὅτι « χρόνιος εἶδε μέλαθρα καὶ βωμοὺς θεῶν γυμνασιά θ', οἷσιν ἐνετράφην, Δίρκης θ' ὕδωρ ». Ὁ δὲ Πηλεὺς (Ἄνδρ. 595) δυσανασχετῶν λέγει περὶ τῶν Σπαρτιατῶν ὅτι « οὐδ' ἂν εἰ βούλοιτό τις σῶφρων γένοιτο Σπαρτιατίδων κόρη, αἱ ξὺν νέοισιν ἐξερημοῦσαι δόμους γυμνοῖσι μηροῖς καὶ πέπλοις ἀνειμένοις δρόμους παλαίστρας τ' οὐκ ἀνασχετοῦς ἐμοὶ κοινὰς ἔχουσιν » Ἡ παραφρονοῦσα Φαίδρα (Ἴππολ. 229) εὐχεται πρὸς τὴν Ἄρτεμιν τὴν δέσποιναν « ἀλίαις Λίμνας καὶ γυμνασίων τῶν ἵπποκρότων, « εἴθε γενοίμαν ἐν σοῖς δαπέδοις πῶλους Ἐνέτας δαμαλιζόμενα ». Ἡ Ἑλένη σχετλιάζουσα φαντάζεται (Ἑλεν. 205) ὅτι « Κάστορός τε συγγόνου τε διδυμογενὲς ἄγαλμα πατρίδος ἀφανὲς ἵπποκροτα λέλοιπε δάπεδα γυμνασιά τε δοναχόεντος Εὐρώτα, νεανίαν πόνον ». Ἐν Τρωάσιν ὁ χορὸς λέγει, « τὰ δὲ σὰ δροσάοντα

*) Bacch. III, 3, 22 «ante solem nisi tu exorientem in palaestram veneras, haud medioeris gymnasi praefecto poenas penderes».

λουτρά γυμνασίων τε δρόμοι βεβᾶσι» (833). Ἐν ἀποσπάσμασι Φαέθοντος τοῦ αὐτοῦ ἢ Κλυμένη λέγει, «μισῶ δ' εὐάγκαλον τόξον κρανείας, γυμνάσια δ' οἰχοίτο» (Πλουτ. Ἡθ. σ. 608 d). Ὡσαύτως οἱ λοιποὶ τραγικοὶ καὶ οἱ κωμικοὶ ἐν γένει καὶ πολλοὶ ἄλλοι μεταγενέστεροι συγγραφεῖς.

§ 10. Περί δὲ γυμνασίων ἰδίως ποιούμενος τὸν λόγον ὁ αὐτὸς Krause λέγει· «ἐάν νῦν στρέψωμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς τὰ γυμνάσια καὶ ἐξετάσωμεν αὐτὰ πάλιν ἐν τῇ πόλει τῶν Ἀθηναίων, ἢ ἐν πᾶσι τούτοις παρέχει ἡμῖν τὰ ἄριστα θεάματα, εὐρίσκομεν ἐνταῦθα μόνον δημόσια καταστήματα τεθεμελιωμένα ἐπεκτεταμένα καὶ κεκαλλωπισμένα τὸ μὲν δαπάνη τῆς πόλεως, τὸ δὲ αὐτοπροαίρετοις ἀναλώμασιν εὐπόρων καὶ φιλοπατρίδων καὶ πρὸς φήμην καὶ μεγαλοπρέπειαν σπευδόντων ἀνδρῶν. Ἐν δὲ τοῖς γυμνασίοις τούτοις ἦν ἐν ἐνεργείᾳ στίφος ἀρχόντων, ἐπιμελητῶν, διδασκάλων καὶ ὑποδεεστέρων θεραπόντων. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις λεξικογράφοις καὶ ἐρμηνευταῖς γίνονται ἀνεπαρκεῖς ἐξηγήσεις τῆς λέξεως γυμνάσιον. Ὁ Ἡσύχιος σημειοῖ «γυμνάσιον τόπος, ἐν ᾧ ἀγωνίζονται». Ὁρθότερον δὲ ὁ Γαληνὸς (π. ὑγ. Β' 2)· «ἀφ' οὗπερ καὶ τὰ γυμνάσια προσαγορεύουσιν ἅπαντες, ἐν τινι κοινῷ τῆς πόλεως οἰκοδομησάμενοι χωρίῳ, εἰς ὅπερ καὶ ἀλειψόμενοι καὶ διατριψόμενοι καὶ διαπαλαίσοντες ἢ δισκεύσοντες, ἢ τι τοιοῦτον ἄλλο πράξοντες ἤκουσιν». Ἐκ πολλῶν εἰδήσεων διαφόρων Ἑλλήνων συγγραφέων προκύπτει τοῦλάχιστον περὶ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων, ὅτι ἐν τοῖς γυμνασίοις διέτριβον περὶ τὰς σωμαστικὰς ἢ ἀποκλειστικῶς ἢ τοῦλάχιστον κατ' ἐξοχὴν ἔφηβοι. Οὕτω παρὰ Πλάτωνι ἐν Ἀξιόχῳ, διαλόγῳ ἀνήκοντι εἰς ἀρχαίους χρόνους, λέγεται (σ. 366)· «ἐπειδὴν δὲ εἰς τοὺς ἐφήβους ἐγγραφῆ καὶ φόβος χείρων ἢ, τὸ Λύκειον καὶ Ἀκαδημία καὶ γυμνασιαρχία καὶ ράβδοι καὶ κακῶν ἀμετρίαι» κ.λ. Ἐν Ἐρυξίᾳ δὲ (σ. 399 a) ὁ σοφιστὴς Πρόδικος ἀποπέμπεται ἐκ τοῦ Λυκείου· «εἶτα προσελθὼν ὁ γυμνασιάρχος ἀπαλλάττεσθαι αὐτὸν ἐκ τοῦ γυμνασίου ἐκέλευεν, ὡς οὐκ ἐπιτήδεια τοῖς νέοις διαλεγόμενον». Ἐνταῦθα οἱ νέοι ἠδύναντο εἶναι μόνον μειράκια, ἔφηβοι, διότι μετὰ παιδῶν βεβαίως οὐδαμῶς ὁ σοφιστὴς ἠδύνατο διαλέγεσθαι

σοφιστικῶς, εἰ καὶ ἄλλαχού εἰς ἐκ τούτων ἀποκαλεῖται «μειράκιον σφόδρα νέον καὶ στωμύλον». Ἐν Σώματι Ἐπιγραφῶν (ἀρ. 3085) λέγεται περὶ τινος ὅτι «οἱ ἔφηβοι καὶ οἱ νέοι καὶ οἱ μετέχοντες τοῦ γυμνασίου ἐφηβαρχήσαντα.. ἐτίμησαν» κ. λ. ἐν τινι ἐπιγραφῇ τῆς Τέω. Ὁ Ἐπικράτης ὁ κωμωδοποιὸς (παρ' Ἀθηναίῳ Β', σ. 59 d) λέγει ὅτι «ιδὼν ἀγέλην μειρακίων [τῶν] ἐν γυμνασίοις Ἀκαδημίας ἤκουσα λόγων ἀφάτων ἀτόπων». Περὶ δὲ μεταγενεστέρων χρόνων μαρτυροῦσι πολλαὶ ἐπιγραφαί· ἐν πολλαῖς τούτων οἱ ἔφηβοι διαιροῦνται εἰς πρωτεγγράφους καὶ ἐπεγγράφους, ἀλλ' αὕτη ἡ διαίρεσις ἀναφέρεται μόνον εἰς τοὺς χρόνους τῶν αὐτοκρατόρων, εἰς οὓς ἀνάγονται ἐκεῖναι αἱ ἐπιγραφαί. Τὰ γυμνάσια παρεῖχον τοὺς ἐφήβους τοὺς προωρισμένους πρὸς τὴν λαμπαδηδρομίαν καὶ τὰς ἐορτὰς τῶν θεῶν τοῦ πυρός. Ὁ Πλούταρχος (Θεμ. α') διηγεῖται ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς, νεανίας ὢν προσεῖλκυσε μεθ' ἑαυτοῦ τοὺς ὁμήλικας εἰς τὸ γυμνάσιον Κυνόσαργες, ὅπερ ἦν ὠρισμένον τοῖς νόθοις πολίταις· «τῶν νόθων εἰς Κυνόσαργες συντελούντων· τοῦτο δ' ἔστιν ἔξω πυλῶν γυμνάσιον Ἡρακλέους, ἐπεὶ κάκεινος οὐκ ἦν γνήσιος ἐν θεοῖς, ἀλλ' ἐνείχετο νοθεία διὰ τὴν μητέρα θνητὴν οὖσαν· ἔπειθέ τις οὗτος Θεμιστοκλῆς τῶν εὖ γεγονότων νεανίσκων, καταβαίνοντας εἰς τὸ Κυνόσαργες ἀλείφεισθαι μετ' αὐτοῦ· καὶ τούτου γενομένου δοκεῖ πανούργως τὸν τῶν νόθων καὶ γνησίων διορισμὸν ἀνελέσθαι». Πρὸς τοῖς τρισὶν ἀρχαίοις γυμνασίοις τῶν Ἀθηνῶν, Λυκεῖῳ, Κυνόσαργεὶ καὶ Ἀκαδημίᾳ, προσετέθη μεταγενεστέρως καὶ τὸ οὐ μακρὰν τῆς ἀγορᾶς ἀνεγερθὲν καὶ ἀπὸ τοῦ ἴδρυτοῦ αὐτοῦ Πτολεμαῖον ἐπονομασθὲν γυμνάσιον. Ἐτι δὲ ὁ Πausanias (Α', 2, 4) ἀναφέρει γυμνάσιον τοῦ Ἑρμοῦ ἐν τινι τῶν στοῶν, ἐκτεινομένη ἀπὸ τῆς Πειραιϊκῆς πύλης μέχρι τοῦ ἔνδον Κεραμεικοῦ· ἀλλὰ τοῦτο φαίνεται μὴ λαβεῖν μεγάλην ἔκτασιν καὶ πιθανῶς ἢ ἀνίδρυσις αὐτοῦ ἀναφέρεται εἰς μεταγενεστέρους χρόνους. Μεταξὺ τῶν λαμπρῶν οἰκοδομῶν, δι' ὧν ὁ Ἀδριανὸς ἐκόσμησε τὰς Ἀθήνας, ὁ Πausanias ὀνομάζει καὶ γυμνάσιον ἐπώνυμον αὐτοῦ ἔχον ἐκατὴν χίονας λιθοκοῦ μαρμάρου. Ἐν τινι μεταγενεστέρᾳ ἐπιγραφῇ (Böckh C. 1, 247) ἀναφέρεται καὶ Διογενεῖον ἄνευ ἀκριβεστέρ-

ρων λεπτομερειῶν περὶ τούτου. Οὗτοι οἱ δημόσιοι πρὸς τὴν σω-
μασκιαν ὠρισμένοι τόποι εὐδέποτε ὠνομάζοντο παλαίστραι,
ἀλλ' αἰείποτε γυμνάσια. Τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ γένους
τῶν εἰς οὐσιαστικά μεταπεσόντων ἐπιθέτων, ὡς Πτολεμαῖον κ. ἄ.
Ἄλλὰ καὶ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς, οἳ οἱ ὁ Πausανίας καὶ
Στράβων καὶ ἄλλοι καλοῦσι σχεδὸν πανταχοῦ γυμνάσια τοὺς δη-
μοσίους πρὸς ἀσκήσιν χώρους τῶν διαφόρων πόλεων. Καθ' ὅσον
δὲ ἀφορᾷ εἰς τὸν προσρισμὸν αὐτῶν, εὐρίσκομεν ὄχι μόνον ἐν
'Αθήναις, ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλαις ἐλληνικαῖς πόλεσι τὰ γυμνάσια
ὠρισμένα τοῖς ἐφήβοις. Οὕτως ἐν Πελλάγη τῆς Ἀχαΐας καὶ ἐν
Σικυῶνι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πausανίου (B', 10, 6)· «τὸ δὲ σφισι
(τοῖς Σικυωνίοις) γυμνάσιον Κλεινίας ὑποδόμησε καὶ παιδεύου-
σιν ἐνταῦθα ἔτι τοὺς ἐφήβους»· καὶ ἐν Πελλάγη (Z, 27, 2)· «γυ-
μνάσιον δὲ ἀρχαῖον ἐς ἐφήβων μάλιστα ἀνεῖται μελέτην· οὐδὲ
ἐς τὴν πολιτείαν ἐγγραφῆναι πρότερον καθέστηκεν οὐδενὶ πρὶν ἂν
ἐφηβεύσωσιν». Οὕτω καὶ ἐν τῷ γυμνασίῳ τῶν Νυσαίων (τῆς
ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ Νύσης, ἢ μᾶλλον τῆς τοῖς Νυσαεῦσιν ἀνη-
κούτης κώμης τῶν Ἀχαράκων, ἔνθα ἐν τῇ ἐτησίᾳ πανηγύρει
περὶ τὴν μεσημβρίαν ὑπολαβόντες ταῦρον οἱ ἐκ τοῦ γυμνασίου νέοι
καὶ ἔφηβοι, γυμνοὶ ἐπαληθιμμένοι, μετὰ σπουδῆς ἀνακομίζουσιν
εἰς τὸ ἄντρον (Στράβ. ΙΔ', σ. 650). Ἐμνημονεύθη καὶ ἄλλα-
χοῦ ὅτι ἐν Χίῳ νέοι καὶ παρθένοι ἡσκούοντο ἐν τοῖς γυμνασίοις,
ὡς μαρτυρεῖται παρ' Ἀθηναίῳ (ΙΓ', 20, σ. 566)· «ἐν Χίῳ δὲ
τῇ νήσῳ καὶ βαδίζειν ἡδιστόν ἐστιν ἐπὶ τὰ γυμνάσια καὶ τοὺς
δρόμους καὶ ὄρᾳν προσπαλαίοντας τοὺς νέους ταῖς κόραις». Ὁ
Πλούταρχος (Ἐρωτ. 5) ὀνομάζει νέους ἐν γένει τοὺς ἐν τοῖς γυμνα-
σίοις. Ὁ Στράβων συνδυάζει γυμνάσια καὶ ἐφηβεία (E', 4, σ.
246). Ὁ Πλούταρχος (Κίμ. 16) ἀναφέρει συγγυμναζομένους ἐν
τοῖς γυμνασίοις τῆς Σπάρτης ἐφήβους καὶ νεανίσκους. Καὶ ὁμοίως
ὀφείλομεν ὁμολογῆσαι ὅτι ἐν διαφόροις πόλεσι τοῦλάχιστον κατὰ
διαφόρους ὥρας καὶ παῖδες ἡσκούοντο ἐν τοῖς γυμνασίοις. Τοῦλά-
χιστον τοῦτο ὑποδηλοῦται ὑπὸ διαφόρων εἰδήσεων ἐλλήνων συγ-
γραφέων καὶ μαρτυρεῖται ὑπὸ μεταγενεστέρων ἐπιγραφῶν. Ὁ
Θεόφραστος διακρίνει τὰ γυμνάσια, ἐν οἷς ἡσκούοντο οἱ ἐφηβοί,

ἀπ' ἄλλων μὴ τοιούτων. Ἄλλ' ἠδύνατό τις ἀντιπαραθεῖναι ἐκείνοις καὶ τοιαῦτα ὠκοδομημένα χάριν τῶν παιδῶν. Ὁ ἐπὶ Αὐγούστου καὶ Τιβερίου ἀκμάσας ἐρωτικός Παρθένιος εἰσάγει τὸν Ἰππαρίνον ὡς παιδᾶ διατρίβοντα ἐν τῷ γυμνασίῳ ἐν τῇ κατὰ τὴν Μεγάλῃν Ἑλλάδα Ἡρακλείᾳ (Η', 17). Παρ' Ἀριστοτέλει (Πολ. Ζ, 11) λέγεται· « εἴη δ' ἂν εὐχαρις ὁ τόπος, εἰ καὶ τὰ γυμνάσια τῶν πρεσβυτέρων ἔχοι τὴν τάξιν ἐνταῦθα (ἤτοι ἐν τῇ ἐπαινουμένῃ ἐλευθέρᾳ ἀγορᾷ). Πρέπει γὰρ διηρῆσθαι κατὰ τὰς ἡλικίας καὶ τοῦτον τὸν κόσμον, καὶ παρὰ μὲν τοῖς νεωτέροις ἄρχοντάς τινας διατρίβειν, τοὺς δὲ πρεσβυτέρους παρὰ τοῖς ἄρχουσιν· ἡ γὰρ ἐν ὀφθαλμοῖς τῶν ἀρχόντων παρουσία μάλιστα ἐμποιεῖ τὴν ἀληθινὴν αἰδῶ καὶ τὸν τῶν ἐλευθέρων φόβον ». Εἰ καὶ ἐνταῦθα γίνεται λόγος περὶ μὴ ὑπάρχοντος πραγματικῶς, ἀλλὰ περὶ ὑποτιθεμένου, ὀφείλομεν συμπερᾶναι ὅτι ἤδη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀριστοτέλους ἦσαν ἰδρυμένα ἰδιαίτερα γυμνάσια πρεσβυτέρων καὶ νεωτέρων. Κατὰ τινὰ ἐπιγραφὴν ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις οἱ παῖδες διετέλουν ὑπὸ ἰδιαιτέρους γυμνασιάρχους διαφόρους τῶν ἐπὶ τῶν ἐφήβων κατὰ τὴν λίαν πιθανὴν ἐρμηνείαν τοῦ Böckh, σημειοῦντος ὅτι ἀναμφιβόλως καὶ οὗτοι ἦσαν γυμνασίαρχοι, ἀλλὰ τῷ Ἑρμῇ, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ ὀνόματι τούτων προστίθεται. Βεβαίως φαίνεται νέον ὅτι ἦσαν διωρισμένοι ἰδιαιτέροι γυμνασίαρχοι τῷ Ἑρμῇ εἴτε τοῖς Ἑρμαίοις, τούτεστι γυμνασίαρχοι παιδῶν, ἐν ᾧ οἱ πρῶτοι ἐκεῖνοι ἦσαν τῶν Ἐφήβων· διότι τὰ Ἑρμαῖα ἦσαν ἑορτὴ τῶν παιδῶν· ὅτι δὲ ἦσαν ἰδιαιτέροι τῶν ἐφήβων γυμνασίαρχοι μαρτυρεῖ ἡ ἀλλαχοῦ ἀπαντῶσα φράσις, « ἐγυμνασιάρχησε τοῖς ἐφήβοις ». Ἐν μεταγενεστέραις ἐπιγραφαῖς ἀναφέρονται τάξεις τινὲς τῶν παιδῶν, ὡς πρώτη, πυμάτη παιδῶν τάξις, προφανῶς διακρινόμεναι κατὰ τὴν ἡλικίαν τῶν παιδῶν· τινὲς δὲ παραδέχονται ὅτι ἦσαν ἄλλα γυμνάσια τῶν ἐφήβων καὶ ἄλλα τῶν παιδῶν καὶ ὅτι ἦν ἐπιτετραμμένον τοῖς τελείοις ἀνδράσιν τὸ προσέρχεσθαι θεωρίας χάριν μόνον εἰς τὰ πρῶτα, ἀλλ' οὐχὶ εἰς τὰ δεύτερα. Καὶ ταῦτα μὲν διὰ μακρῶν ὁ Krause.

§ 11. Ὁ δὲ Becker (Χαρικλ. Β'. σ. 185-β' ἐκδόσεως) εἰσερ-

χόμενος εἰς τὸ κύριον ζήτημα τῆς ἐρεῦνης, τίνι καὶ πρὸς τίνας ἀσκήσεις ἐχρησίμευον τὰ γυμνάσια καὶ τὰ διάφορα συστατικά μέρη αὐτῶν, κρίνει ἀναγκαίαν τὴν παρατήρησιν, ὅτι οὐδαμῶς παραδεκτέα ἢ ἀπότομος αὕτη διάκρισις, καθ' ἣν ἐν τοῖς γυμνασίοις ἐγυμνάζοντο κατ' ἐξοχὴν οἱ ἔφηβοι, ἐν τοῖς ξυστοῖς αὐτῶν οἱ ἀθληταί, ἐν δὲ ταῖς παλαίστραις οἱ παῖδες, οἵτινες μόνον κατὰ μεταγενεστέρους χρόνους εὔρον ἐν τοῖς γυμνασίοις ἀσκητήρια ἢ παλαίστρας πρὸς τὰς παιδικὰς αὐτῶν ἀσκήσεις, ῥητῶς καὶ ὀνομαστί πρὸς τὸν Krause ἀντιστρατευόμενος. Πειρᾶται δὲ ἀποδείξαι τὴν γνώμην αὐτοῦ διὰ διαφόρων λόγων. Ἐν ᾧ νέοι ἄνδρες (παρὰ Λουκιανῷ Κατάπλ. 4) βαδίζουσιν εἰς τὴν παλαίστραν προτρέποντες ἀλλήλους, « βαδίζωμεν δ' ὅμως, ἦν πως ἀνεφυγίαν ἔτι τὴν παλαίστραν καταλάβωμεν », λέγεται παρ' Ἀντιφῶντι (Τετραλ. Β' 2 § 3), ἔνθα μόνον περὶ παιδῶν ὁ λόγος, « μελετῶν μετὰ τῶν ἡλικίων ἀκοντίζειν ἐπὶ τῷ γυμνασίῳ » καὶ παρ' Ἀριστοφάνει (Ὀρν. 141) ἀπαντᾷ « παῖς ὠραῖος ἀπὸ γυμνασίου » καὶ ὁ Πλάτων (Νομ. Γ', σ. 764) θέλει γυμνάσια καὶ διδασκαλεῖα » χάριν παιδῶν καὶ χορασίων. Πῶς λοιπὸν συμβιβαστέα μετὰ τούτων ἡ γνώμη ὅτι μόνον ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις τὰ γυμνάσια ἦσαν καὶ τῶν νέων ἀσκητήρια; Ἄλλὰ καὶ ἐὰν ἤθελέ τις φρονεῖν, ὅτι ὑπῆρχον ἰδιαίτερα γυμνάσια ἐφήβων καὶ ἰδιαίτερα παιδῶν, μαρτυρεῖ μὲν περὶ τούτων χωρίον τι τοῦ Θεοφράστου (Χαρακτ. ὅ), « τῶν δὲ γυμνασίων ἐν τούτοις διατρίβειν, οὗ ἂν ἔφηβοι γυμνάζωνται », ἀλλὰ τοῦτο ἠδύνατο ἰσχύειν καὶ περὶ τῶν μικροτέρων καταστημάτων, ἅπερ κατ' ἐξοχὴν ὠνομάζοντο παλαίστραι, καὶ ἐπομένως ἠδύνατο μαρτυρεῖν μᾶλλον περὶ συνδιατριβῆς τῶν ἐφήβων ἐν τούτοις ἢ περὶ ἀποκλείσεως τῶν παιδῶν ἀπὸ τῶν γυμνασίων ἐκείνων. Διότι αἱ Ἀθῆναι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους εἶχον μόνον τρία γυμνάσια, τὸ Λύκειον, τὸ Κυνόσαργες καὶ τὴν Ἀκαδημίαν, οὐδεμιᾶς δὲ χρήζει ἀποδείξεως ὅτι ταῦτα ἦσαν οὐχὶ οὕτω διατεθειμένα· ἀλλὰ τὸ ζήτημα πρόκειται περὶ αὐτοῦ τούτου, πῶς εἶχε τὰ πράγματα ὡς πρὸς ταῦτα καὶ τὰ ὅμοια τούτων· καὶ ἐνταῦθα τὸ μέγιστον ἐπικρατεῖ ἢ πιθανότης ὅτι ταῦτα τὰ γυμνάσια ἐχρησίμευον πρὸς κοι-

νήν χρήσιν πάσης ηλικίας και ὅτι μόνον χάριν τῶν διαφόρων βαθμῶν τῶν ηλικιῶν ἦσαν διαιρέσεις τινές, ὡς τοῦτο πάντως ἐξάγεται περὶ τῶν παλαιστρῶν ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς παρὰ Πλάτωνι (Λυσ. σ. 206) ἐξαιρέσεως· «καὶ ἅμα, ὡς Ἐρμαῖα ἀγοῦσιν, ἀναμεμιγμένοι ἐν ταύτῳ εἰσιν οἱ τε νεανίσκοι καὶ οἱ παῖδες». Περὶ μεταγενεστέρων ἀναφέρεται καὶ ῥητῶς τοῦτο, ὡς παρὰ Δίῳνι τῷ Χρυσοστόμῳ (Λογ. ΚΗ', 6)· «ἀποδυσασμένου δ' οὐκ ἔστιν ὅστις ἄλλον ἐλεῖτο, πολλῶν μὲν παιδῶν, πολλῶν δὲ καὶ ἀνδρῶν γυμναζομένων»· ἐν προγενεστέροις δὲ χρόνοις ἀπαντᾷ ἡμῖν μόνον ὁ Σολῶνειας νόμος (Αἰσχιν. κ. Τιμαρχ. 12), ἔνθα μετὰ τὰς ἀναγκαιᾶς περὶ ἐπιβλέψεως τῶν διδασκαλείων διαταγὰς ἐπιφέρονται τὰ ἐξῆς· «καὶ οἱ γυμνασιάρχαι τοῖς Ἐρμαίοις μὴ ἐάτωσαν συγκαθιέναι μηδένα τῶν ἐν ἡλικίᾳ τρόπῳ μηδενί· ἐὰν δὲ ἐπιτρέπη καὶ μὴ ἐξείργη τοῦ γυμνασίου, ἔνοχος ἔστω ὁ γυμνασιάρχης τῷ τῆς ἐλευθέρων φθορᾶς νόμῳ»· ἀλλὰ καὶ παρὰ πάσας τὰς ἀμφιβολίας, ἃς οὗτος παρέχει, οὐδαμῶς ὁμῶς ἀντίκειται τῇ γνώμῃ ὅτι ἐν τοῖς ἰδίῳς γυμνασίοις ἤσκούντο καὶ οἱ παῖδες. Ὁ Αἰσχίνης ὁδηγῶν ἐν τοῖς προηγουμένοις φαίνεται ἐπεκτείνων τὸ σύνολον μᾶλλον εἰς τὰς παλαιστρας, ἃς οὐχὶ μόνον ῥητῶς συνάπτει μετὰ τῶν διδασκαλείων, ἔνθα λέγει, «καὶ τοὺς διδασκάλους τὰ διδασκαλεῖα καὶ τοὺς παιδοτρίβιας τὰς παλαιστρας ἀνοίγειν μὲν ἀπαγορεύει μὴ πρότερον πρὶν ἂν ὁ ἥλιος ἀνίσχη» —, ἀλλὰ καὶ μνημονεύει ἐν στενοτάτῃ σχέσει πρὸς τὰ Ἐρμαῖα, ἐν οἷς ὁ νόμος οὐδενὶ τῶν ἐν ἡλικίᾳ ἐπέτρεπε τὴν εἰς τὸ γυμνάσιον εἰσοδόν· ἀλλὰ τοῦτο οὐδὲν κωλύει, ὅπως ἐκλάβωμεν τὰ τελευταῖα ἐν τῇ κατὰ γράμμα σημασίᾳ. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ἐνταῦθα ὁ νόμος νόθος (οἷον πιθανολογεῖται περὶ πάντων τῶν μαρτυριῶν τοῦ προκειμένου λόγου), πάντως προϋποτίθετο ὡς αὐτόδηλος ἢ ἐν τοῖς γυμνασίοις μετοχῇ τῶν παιδῶν. Ἐὰν ἔκειτο «μὴ ἐξείργη τῆς παλαιστρας», ἠδύνατο εἶναι λίαν πιθανὴ ἢ γνώμη ἢ περιορίζουσα ἐν ταῖς παλαιστραις τὰς ἀσκήσεις τῶν νέων· ἀλλ' ἐπειδὴ ῥητῶς λέγεται «τοῦ γυμνασίου», ἢ λέγεται τὸ γυμνάσιον ἀντὶ τῆς παλαιστρας, ἢ ἐννοητέον ἐν τῶν μεγάλων γυμνασίων. Τὸ πρῶτον διὰ πολλοὺς λόγους οὐδεμιᾶς ἔχεται πι-

θανότητος. Ἐάν τῷ ὄντι ὑπῆρχε τοιαύτη διαφορά, οἶαν παραδέχονται, μεταξύ γυμνασίου καὶ παλαιστρας, τότε ἐλάχιστα ὄφειλέ τις περιμένειν ἐν τινὶ νόμῳ τὴν ἀντί τοῦ ἐνὸς ὀνόματος χρῆσιν τοῦ ἐτέρου. Ἐπειτα δὲ καὶ ἐπιβάλλεται τῷ γυμνασιάρχῃ ἡ ὑποχρέωσις τοῦ ἀποκλείειν ἐκ τοῦ γυμνασίου τὸν μὴ ἀνήκοντα εἰς τοὺς παῖδας. Καὶ οὐδαμῶς μὲν γινώσκομεν ἀκριβῶς τὸν ἀριθμὸν τῶν γυμνασιάρχῶν καὶ τὰ ἔργα αὐτῶν, ἀλλ' ὅμως οὐδαμῶς δύναται τις νοῆσαι ὅτι ἐκάστη παλαιστρα, ἐν ἣ ἡσκοῦντο παῖδες, ἐφίστατο εἰς ἐξ ἐκείνων δυνάμενος ἐπιτηρεῖν ἐν τοῖς Ἑρμαίοις, ἅτινα καὶ ἐτελοῦντο ἐν ταύταις ταῖς παλαιστραῖς· μᾶλλον οὗτοι οἱ ἄρχοντες ἀποδοτέοι κυρίως τοῖς ἰδίως γυμνασίοις, εἰ καὶ ὑπέκειντο αὐτοῖς ἅπασαι αἱ σχολαὶ τῆς γυμναστικῆς. Ὑπολείπεται λοιπὸν τὸ παραδεχθῆναι ὅτι ὁ Σόλων ἐννοεῖ τὴν ἐν τούτοις τοῖς γυμνασίοις τελουμένην ἑορτὴν τῶν Ἑρμαίων· καὶ αὕτη ἡ ἐκδοχὴ ἀπεβαίνει μάλιστα καὶ ἀναγκαία, ἐάν μὴ μέλλη φαίνεσθαι περιττὴ καὶ ἀνωφελῆς σύμπασα ἡ διάταξις τοῦ νόμου. Διότι, ἐάν καθόλου ἦν ἤδη ἀπηγορευμένον ἐπὶ ποινῇ θανάτου τὸ προσέρχεσθαι εἰς τόπους, ἐνθα ἐδιδάσκοντο οἱ παῖδες, τίς ἢ χρεια καὶ ἰδιαιτέρου νόμου ἰδίως περὶ τῶν Ἑρμαίων; Ἐάν ὅμως ἡ ἑορτὴ ἐτελεῖτο ἐν γυμνασίῳ, ὅπερ ἄλλοτε ἦν ἀνοικτὸν ἐκάστῳ, πάντως ἠδύνατο τεθῆναι τοιοῦτος νόμος. Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὸ ζήτημα, διὰ τί ἐν αὐτῇ δὴ ταύτῃ τῇ ἑορτῇ ἦν ἀπηγορευμένη τοῖς ἀνδράσιν ἢ εἰς τὰ γυμνάσια εἰσοδος, ἐάν ἄλλοτε εὕρισκοντο ἐκεῖ ἄνθρωποι πάσης ἡλικίας, τοῦτο φαίνεται εὐεξήγητον. Ἄλλως ἔμελλεν εἶναι τὸ πρᾶγμα, ἐάν παῖδες ἐξεπαιδεύοντο ἐν ὀρισμένοις τόποις ὑπὸ τὴν ἀδιάλειπτον ἐπιτήρησιν τῶν παιδοτριβῶν καὶ παιδαγωγῶν καὶ ἐάν ἐν γενικῇ ἑορτῇ τῶν παίδων διεσκέδαζον ἐν τοῖς γυμνασίοις κατὰ τὸ δοκοῦν· ἐνταῦθα πάντως ἐπέκειτο μείζων κίνδυνος διαφθορᾶς καὶ οὐδαμῶς ἠδύνατο ἐπαρκεῖν ἡ συνήθης ἐπιτήρησις. Ἐάν δὲ τέλος εὕρισκωμεν παρὰ Πλάτωνι ἐν παλαιστραῖς παῖδας ἑορτάζοντας τὰ Ἑρμαία, τοῦτο ἔμελλεν εἶναι ἰσχυρὸν ἐπιχείρημα κατὰ τῆς προμνησθείσης γνώμης, προκειμένου περὶ τῶν χρόνων τοῦ Σόλωνος· ἀλλὰ τότε δὴ ἐν γένει ἐκείνος ὁ νόμος ἦν ἐν ἀχρηστία. Βλέπομεν πανταχοῦ ἀνθρώπους πάσης ἡλικίας

προσερχομένους εἰς τὰ διδασκαλεῖα καὶ τὰ ἀσκητήρια τῶν παιδῶν, καὶ ὅσω μᾶλλον ἐξετείνοντο ταῦτα τὰ μικρότερα καθιδρύματα καὶ μᾶλλον ηὐδοκίμου, τόσο φυσικώτερον ἀποβαίνει ὅτι ἐν τοῖς ὠρισμένοις πρὸς ἀσκήσιν τῶν παιδῶν τόποις ἐτελοῦντο καὶ τὰ Ἑρμαῖα. Ἐκτὸς τούτου παρὰ Πλάτωνι ἡ ἐορτὴ δύναται εἶχειν καὶ ἰδιαίτερον λόγον. Ἦν γὰρ καὶ εἰσέτι ἄγνωστος τῷ Σωκράτει παλαίστρα, γεωστί φκοδομημένη καὶ ἴσως διὰ τοῦτο ἐγκαινιζομένη τὸ πρῶτον. Ἀλλὰ τοῦτο σημειωτέον ἐν παρόδῳ· διότι καὶ ὁ Αἰσχίνης λέγει περὶ Ἑρμαίων ἐν ταῖς παλαίστραις.

§ 12. Ἄντι λοιπὸν τοῦ ἀπονέμειν τὰ γυμνάσια μόνον τοῖς ἐφήβοις καὶ τοῖς ξυστοῦς τοῖς ἀθληταῖς, ὁ Becker γνωματεύει μᾶλλον ὅτι ταῦτα ἦσαν ἀνοικτὰ πάσῃ ἡλικίᾳ. Νομίζει δὲ ταύτην τὴν γνώμην τόσο μᾶλλον πιθανωτέραν καὶ ἀναγκαιοτέραν, καθ' ὅσον αἱ στενότεραι παλαίστραι μόλις ἠδύναντο παρέχειν ἱκανὸν χῶρον πρὸς πάσας τὰς ἀσκήσεις, δηλαδὴ πρὸς τὸν δρόμον, τὸ τοξεύειν, τὸ ἀκοντίζειν καὶ τὸ δισκεύειν. Διὸ καὶ παρ' Ἀντιφῶντι λέγεται περὶ τοῦ παιδὸς τοῦ ἀποκτείναντος ἄλλον διὰ τοῦ ἀκοντίου, ὅτι ἐμελέτα μετὰ τῶν ἡλικίων ἀκοντίζειν ἐν τῷ γυμνασίῳ καὶ μάλιστα, ὅτι τοῦτο συνέβη οὐκ ἐν γυμναζομένοις, ἀλλ' ἐν τῇ τῶν ἀκοντιζόντων τάξει. Μόνον ἐνταῦθα ὀρθῶς παρετηρήθη ὑπ' ἄλλων, ὅτι ἡ παιδικὴ ἡλικία εἶχε πρὸς τούτοις καὶ ἄλλα ἔτι ἔργα καὶ μαθήματα, ἅπερ ἐπησχόλουν τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ χρόνου αὐτῆς, ὥστε τὸ γυμνάσιον μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ ἀσκήσεων ἐχρησίμευεν αὐτῇ μᾶλλον πρὸς ἀνάπαυλαν καὶ ὡς τόπος διασκεδάσεως, ἐν ᾧ ὁ μελλέφηβος ἢ ἔφηβος ἀπὸ τοῦ δεκάτου ἔκτου ἔτους διῆγεν ἐκεῖ ἀκριβῶς, τὸ μέγιστον μέρος τοῦ χρόνου αὐτοῦ δαπανῶν εἰς πραγματικὸν συναγωνισμὸν μετὰ τῶν ὁμηλικίων αὐτοῦ καὶ περαιτέρω ἀναπτύσσων τὰς σωματικὰς ἐπιδεξιότητας τὰς προσκτηθείσας πάντως καὶ πρότερον ἤδη ἐν τῇ σχολῇ τοῦ παιδοτρίβου ἢ τῇ παλαίστρᾳ. Διότι, ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ γυμνασίῳ ἐγένετο καὶ ἰδίως διδασκαλία, τοῦτο μόλις δύναται τις παραδέχσθαι ἐπὶ τῶν ἐνδόξων χρόνων τῆς Ἑλλάδος· τὸ μέγιστον δύναται τις περιορίσαι τοῦτο ἐπὶ τῆς περιπτώσεως, καθ' ἣν μετ' αὐτοῦ ἦν συνδεδεμένη παλαίστρα. Εἰς ἐντελῆ δὲ συγχώνευσιν ἀμ-